

# حديقة البدایع

در علوم بلاغی

محمد رفیع بن عبدالواحد طبسی خراسانی

تصحیح و تحشیه از:

دکتر وحید مبارک

غلامرضا غلامی درگاهی

انتشارات یار دانش

---

|                     |   |                                                         |
|---------------------|---|---------------------------------------------------------|
| سرشناسه             | : | طیسی. محمدرفع بن عبدالواحد، قرن ۱۳ق.                    |
| عنوان و نام پدیدآور | : | حدیقه البدایع در علوم بلاغی / محمدرفع بن عبدالواحد طیسی |
|                     | : | خراسانی؛ تصحیح و تحشیه وحد مبارک، غلامرضا درگاهی.       |
| مشخصات نشر          | : | تهران: یاردانش، ۱۳۹۱.                                   |
| فروست               | : | علوم بلاغی؛ ۱.                                          |
| شابک                | : | ۹۷۸-۶۰۰-۹۳۴۸۰-۳-۹                                       |
| وضعیت فهرست‌روسی    | : | فیبا                                                    |
| موضوع               | : | معانی و بیان                                            |
| موضوع               | : | بدیع                                                    |
| شناسه افزوده        | : | مبارک، وحید، ۱۳۴۶-                                      |
| شناسه افزوده        | : | غلامی درگاهی، غلامرضا، ۱۳۳۵-                            |
| رده بندی کنگره      | : | ۱۳۹۱ ط ۲ / ۳۳۵۶ PIR                                     |
| رده بندی دیویی      | : | ۸۴۰ / ۲۱                                                |
| شماره کتابشناسی ملی | : | ۲۹۸۵۷۱۴                                                 |

### حدیقه البدایع در علوم بلاغی

تصحیح و تحشیه از: دکتر وحید مبارک (عضو هیات علمی دانشگاه رازی) و غلامرضا غلامی درگاهی

ویراستار: الهام هامانی

صفحه آرا و تدوین: آرزو سهرابی

ناشر: یار دانش

نوبت چاپ: اول - تهران - ۱۳۹۱

قطع: وزیری ۳۰۰ صفحه

قیمت: ۱۸۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۳۴۸۰-۳-۹

انتشارات یاردانش

li.yardansh@yahoo.com

تهران - پاسداران - بوستان نهم پلاک ۳۷

تلفن: ۰۲۱-۲۲۵۶۷۲۵۸

## فهرست مطالب

| صفحه | عنوان                                    |
|------|------------------------------------------|
| ۱    | درآمد سخن                                |
| ۴    | مقدمه ی باستانی راد                      |
| ۶    | اشعار فارسی مؤلف                         |
| ۱۳   | نشانه های اختصاری                        |
| ۱۵   | مقدمه در علوم بلاغی                      |
| ۳۱   | متن اصلی                                 |
| ۳۷   | فاتحه                                    |
| ۳۷   | نهای اول : در تعریف انشا و تزیین         |
| ۳۹   | نهای دوم : فصاحت و بلاغت                 |
| ۴۰   | نهای سیم : اصول علم تزیین                |
| ۴۲   | نهای چهارم : اوصاف سخن                   |
| ۴۵   | فن اول : علم معانی                       |
| ۴۷   | خیابان اول                               |
| ۴۷   | شجره ی اول : در بیان تعریف ایجاز و اطناب |
| ۴۷   | شکوفه ی اول : در اطناب                   |
| ۵۰   | شکوفه ی دوم : در ایجاز                   |
| ۵۲   | شجره ی دوم : در جامع                     |
| ۵۵   | فن دوم : علم بیان                        |
| ۵۷   | خیابان دوم                               |
| ۵۷   | شجره ی اول : مجاز                        |
| ۵۷   | غنچه ی اول : مجاز عقلی                   |
| ۵۹   | غنچه ی دوم : مجاز لغوی                   |
| ۶۰   | شجره ی دوم : در بیان استعاره             |
| ۶۶   | شجره ی سیم : در بیان کنایه               |
| ۶۸   | شجره ی چهارم : در تشبیه                  |

|          |                                                         |
|----------|---------------------------------------------------------|
| ۷۷.....  | تذنیب.....                                              |
| ۷۸.....  | فن سوم : علم بدیع .....                                 |
| ۸۸.....  | خیابان سوم : در محسنات بدیعیه معنویه و لفظیه .....      |
| ۸۸.....  | گلبن اول : در محسنات معنویه .....                       |
| ۸۸.....  | غنچه ی ۱: صنعت طباق .....                               |
| ۸۹.....  | غنچه ی ۲: ایهام تضاد .....                              |
| ۹۰.....  | غنچه ی ۳: در صنعت تناسب .....                           |
| ۹۰.....  | غنچه ی ۴: مقابله .....                                  |
| ۹۰.....  | غنچه ی ۵: مراعات النظیر .....                           |
| ۹۱.....  | غنچه ی ۶: تلمیح .....                                   |
| ۹۲.....  | غنچه ی ۷: اقتباس .....                                  |
| ۹۳.....  | غنچه ی ۸: آلِهَزْلُ الَّذِیْ یُرَادِیْهِ الْجِدُّ ..... |
| ۹۳.....  | غنچه ی ۹: حسن طلب .....                                 |
| ۹۵.....  | غنچه ی ۱۰: ایهام .....                                  |
| ۹۸.....  | غنچه ی ۱۱: استخدام .....                                |
| ۹۸.....  | غنچه ی ۱۲: اکتفا .....                                  |
| ۹۹.....  | غنچه ی ۱۳: حسن مطلع .....                               |
| ۱۰۰..... | غنچه ی ۱۴: براعت استهلال و براعت مطلع .....             |
| ۱۰۰..... | غنچه ی ۱۵: ارسال المثل .....                            |
| ۱۰۱..... | غنچه ی ۱۶: حسن مقطع و تخلّص .....                       |
| ۱۰۲..... | غنچه ی ۱۷: مدح مَوْجِه .....                            |
| ۱۰۳..... | غنچه ی ۱۸: مزاجه .....                                  |
| ۱۰۳..... | غنچه ی ۱۹: عکس .....                                    |
| ۱۰۳..... | غنچه ی ۲۰: استطراد و خروج .....                         |
| ۱۰۴..... | غنچه ی ۲۱: رجوع .....                                   |
| ۱۰۴..... | غنچه ی ۲۲: تجرید .....                                  |
| ۱۰۵..... | غنچه ی ۲۳: توجیه .....                                  |

|          |                                 |
|----------|---------------------------------|
| ۱۰۶..... | غنچه ی ۲۴: قول بالموجب .....    |
| ۱۰۷..... | غنچه ی ۲۵: تجاهل العارف .....   |
| ۱۰۸..... | غنچه ی ۲۶: تعجب .....           |
| ۱۰۹..... | غنچه ی ۲۷: مذهب کلامی .....     |
| ۱۱۰..... | غنچه ی ۲۸: حسن تعلیل .....      |
| ۱۱۱..... | غنچه ی ۲۹: استفهام .....        |
| ۱۱۲..... | غنچه ی ۳۰: کلام جامع .....      |
| ۱۱۳..... | غنچه ی ۳۱: سیاقه الاعداد .....  |
| ۱۱۴..... | غنچه ی ۳۲: مبالغه در کلام ..... |
| ۱۱۶..... | غنچه ی ۳۳: تنسیق الصفات .....   |
| ۱۱۶..... | غنچه ی ۳۴: محتمل الضدین .....   |
| ۱۱۷..... | غنچه ی ۳۵: سوال و جواب .....    |
| ۱۱۸..... | غنچه ی ۳۶: مشاکله .....         |
| ۱۱۸..... | غنچه ی ۳۷: استباع .....         |
| ۱۱۹..... | غنچه ی ۳۸: ادماج .....          |
| ۱۲۰..... | غنچه ی ۳۹: اطراد .....          |
| ۱۲۱..... | غنچه ی ۴۰: استدراک .....        |
| ۱۲۱..... | غنچه ی ۴۱: ابداع .....          |
| ۱۲۱..... | غنچه ی ۴۲: لفّ و نشر .....      |
| ۱۲۴..... | غنچه ی ۴۳: تفسیر .....          |
| ۱۲۵..... | غنچه ی ۴۴: ملّمع .....          |
| ۱۲۵..... | غنچه ی ۴۵: جمع .....            |
| ۱۲۶..... | غنچه ی ۴۶: تفریق .....          |
| ۱۲۶..... | غنچه ی ۴۷: تقسیم .....          |
| ۱۲۷..... | غنچه ی ۴۸: جمع و تفریق .....    |
| ۱۲۷..... | غنچه ی ۴۹: جمع با تقسیم .....   |
| ۱۲۹..... | غنچه ی ۵۰: جمع و تفریق .....    |

|          |                                               |
|----------|-----------------------------------------------|
| ۱۲۹..... | غنچه ی ۵۱: جمع با تفریق و تقسیم               |
| ۱۲۹..... | غنچه ی ۵۲: تاکید المَدَح بما يُشَبِّهُ الذَّم |
| ۱۳۲..... | گلبن دویم : در محسنات لفظیه بدیعیه            |
| ۱۳۲..... | شکوفه ی ۱: ترصیع                              |
| ۱۳۲..... | شکوفه ی ۲: موشع                               |
| ۱۳۴..... | شکوفه ی ۳: تجسّس                              |
| ۱۳۷..... | شکوفه ی ۴: صنعت مقلوب                         |
| ۱۳۸..... | شکوفه ی ۵: اعنات (الزوم مالا يلزم)            |
| ۱۳۹..... | شکوفه ی ۶: معما و لفظ                         |
| ۱۴۰..... | شکوفه ی ۷: تضمین                              |
| ۱۴۰..... | شکوفه ی ۸: التفات                             |
| ۱۴۰..... | شکوفه ی ۹: ماده تاریخ                         |
| ۱۴۱..... | شکوفه ی ۱۰: ردّ العجز علی الصدر               |
| ۱۴۲..... | شکوفه ی ۱۱: مزدوج                             |
| ۱۴۳..... | شکوفه ی ۱۲: ملون                              |
| ۱۴۳..... | شکوفه ی ۱۳: ذوقافیتین                         |
| ۱۴۳..... | شکوفه ی ۱۴: متزلزل و متوازن                   |
| ۱۴۴..... | شکوفه ی ۱۵: مستزاد                            |
| ۱۴۴..... | شکوفه ی ۱۶: مسلسل                             |
| ۱۴۵..... | شکوفه ی ۱۷: مسمط                              |
| ۱۴۶..... | شکوفه ی ۱۸: موقوف                             |
| ۱۴۷..... | خاتمه: در سرقت و انواع آن                     |
| ۱۴۹..... | پی نوشت ها                                    |
| ۲۹۴..... | فهرستی از منابع و مأخذ                        |

درآمد سخن

در این نکته که بلاغت فارسی همچون عروض و قافیه برگرفته از مطالعات عربی و متأثر از آن می باشد، نباید تردید کرد. البته شروع شدن و باگرفتن و رشد کردن این علم، بستگی کامل به قرآن مجید و اعجاز آن داشت. نخستین کوشش ها در زبان عربی برای این علم، با این معتر شروع شد و با مطالعات عمیق و دقیق جرجانی و سپس تفتازانی به اوج خود رسید اما پس از آنان راه تقلید و تکرار را پیمود.

این مطالعات در فارسی با ترجمان البلاغه رادویانی و حدایق السحر فی دقایق الشعر و طواط و المعجم فی معاییر اشعار عجم شمس رازی شروع شد که به پیروی از آثار به عربی نوشته شده، فراهم آمده بودند اما اغلب در آنها به منابعی چون آثار زمخشری، عبد القاهر جرجانی، سکاکی، خطیب دمشقی و تفتازانی که از آنها برگرفته شده بودند، اشاره ای نمی شد. این تأثر هم در شکل و طبقه بندی و هم در محتوای این آثار بود و مولفان ایرانی تنها مثالهایی از شعر فارسی را در کنار شاهد مثال های عربی ذکر می کردند.

شرف الدین رامی از شاعران دربار جلایری، مولف دو کتاب ارزشمند حدایق الحقایق و انیس العشاق است. وی در قرن هشتم به شرح حدایق السحر اقدام کرد و نام آنرا حدایق الحقایق گذاشت. بعدها کلمان هوار تصحیح انیس العشاق را به عنوان پایان نامه تحصیلی و با نام «انیس العشاق، رساله ای در تعبیرات مجازی در توصیف زیبایی» انجام داد. رامی در انیس العشاق برای خارج شدن از تکرار در تالیف کتب بلاغی ضمن آوردن شاهد مثالهای فارسی در سراسر کتاب (جز در صنعت ملمع) به طبقه بندی موضوعی صور خیال اندام های انسانی پرداخته است. این صورت های تشبیهی و استعاری و کنایی برگرفته از سروده های فارسی هستند که مولف آن را در نوزده باب ترتیب داده و در هر باب صور خیال عضوی را بررسی نموده است.

هر چند که این کار شرف الدین رامی، مشابه کارهایی همچون «دیوان المعانی» ابوهلال

عسکری و «وصف اللثالی فی وصف الهلال» سیوطی و «التشبهات» ابن عون است (اقبال، ۱۳۸۲: ۱۳-۳۰) اما در بلاغت نویسی فارسی نو و تازه است.

عبدالواحد طبسی به سال ۱۲۲۶ در شیراز، حقیقة البدایع در علوم بلاغی (و احتمالاً کتاب صرف) را برای میرزا زین العابدین وزیر تألیف نموده است. این کتاب شامل سه بخش معانی، بیان و بدیع است که در شاهد‌های شعری به اشعاری از مولف آراسته شده است که پیش از وی رشید الدین وطواط نیز در حقایق السحر چنین کرده است. مولف در انتهای بخش بیان، قسمتی را با عنوان تذنب آورده است که با وجود اینکه تقلید و تکراری از کار شرف الدین رامی در توصیف زیبایی‌ها و صور خیال مربوط به اندام‌های انسانیست، اما به دلیل گستردگی تشبیهات این بخش، نمی‌توان آن راندایده گرفت.

در مابقی متن طبسی همچون دیگر مولفان علوم بلاغی به تکرار گفته‌های پیشینیان می‌پردازد و گاهی مثالهای آنان را هم تکرار می‌کند. مذهب مختار بلاغت نویسان تا این اواخر بوده است. البته نامگذاری فصلها و بخشهای کتاب با عناوینی همچون خیابان، شجره، غنچه، گلبن و شکوفه نیز در این اثر دیده می‌شود.

آوردن نمونه‌های شعری برای صنایع مختلف همچون نگارنده‌ی حقائق السحر، و یک قصیده عربی در مقدمه مولف کتاب حاضر را در ردیف شاعران دو زیانه، اما گمنام قرار می‌دهد. از نظر نگارش، رسایی معنا، ایجاز در کلام، دقت در انتقال معنا و انتخاب واژگان (جدای از یکی دوسه مورد سهوالقلم کتابتی) ترک صنعتگری جزء در مقدمه‌ی کتاب، به همراه روانی و سادگی از مشخصه‌های این اثرند و با آنچه که استاد بهار در تعریف نثر این دوره آورده‌اند و آن را بی مزه و زشت دانسته‌اند، چندان تطبیق نمی‌کند.

و نیز کثرت لغات عربی، مطابقه‌ی صفت با موصوف، جمله‌های عربی مآبانه، آوردن واو استیناف و واو‌های متعدد که کلمات معطوف را به هم می‌پیوندند و آوردن ضمیر جاندار برای غیر ذیروح از نشانه‌های سبکی این اثرند.

مزیت این تصحیح در آوردن شرح و توضیح هایی است که متن موجز کتاب را بسط می دهند و پیوندهای ناپیدای این اثر را با گذشتگان پدیدار می نمایند. در آمد مختصری هم که در آغاز بخش های معانی و بیان و بدیع افزوده شده است، امکان جداسازی این سه علم را فراهم آورده است که در این اثر مجزا نبودند.

نسخه ی منحصر به فرد این اثر با خط خوانا و به شماره ی ۴۵۰۲ از کتابخانه ی مرکزی دانشگاه تهران فراهم شد. در خواندن متن با مشکلات زیادی رو به رو نبودیم و قلم خوردگی ها یا افتادگی ها یا افزودگی در هامش ها در حداقل ممکن خود بود. این کتاب آنچنان که آقای باستانی راد آورده است ۱۷۹ صفحه و ۱۴ سطر در هر صفحه می باشد. این اثر می تواند به محققان در ترسیم «تاریخ علوم بلاغت» کمک کند و منبع خوبی برای دانشجویان رشته های ادبیات فارسی و عربی در زمینه ی علوم بلاغی است.

مقدمه ی باستانی راد

این نسخه ی نفیس و بی نظیر و منحصر به فرد، که خط مولف فاضل و تحریر آن موسوم به محمد رفیع بن عبدالواحد طبسی می باشد با کمال و جازتی که دارد یکی از کتب ذقیمت و مفید می باشد که در سنه ی ۱۲۲۶ در شیراز بجهت یکی از وزرا (میرزا زین العابدین) تالیف نموده.

شرح حال مولف - در تذکره ها و منابع موجوده که در دست است نه به نام مولف و نه کتاب بر نخوردم و آنچه از این کتاب بر می آید:

وی از اهل طبس خراسان و متوطن در شیراز و این کتاب را که نمونه فضل و دانش اوست و قدرت او را در علوم ادبیه ثابت می دارد برای میرزا زین العابدین که از بزرگان عصر و از دودمان حسینخان نامی که هاتف نیز در مدح او قصاید دارد (صفحه ۱۲ سطر ۱۴) و مولف را نیز سابقه دوستی با خان مزبور بوده، نوشته.

این کتاب علاوه بر اینکه یک تالیف ذقیمت و نفیسی بر ذخائر ادبی و علمی، می افزاید یک شاعر خوش قریحه و فاضل را نیز بما می شناساند که این نره ی بیمقدار برای احیای آثار وی و تخلید نامش تمام اشعاری را که در این کتاب برای شاهد از اثر طبع خود آورده، مخصوصاً باب تشبیهات این کتاب که بعد از رساله ی انیس العشاق حسن رامی بهترین و شیرین ترین تالیفی است در این موضوع، استخراج و جداگانه بر این مقدمه افزودم و امید است که از ترجمه حال شاعر اطلاعات بیشتری یافته و بر این دیباچه بیفزاییم.

صفحات کتاب را نمره گزاری نمودم ۱۷۹ صفحه و هر صفحه ۱۴ سطر است مولف، کتاب را به مناسبت نام حدیقه، بر سه خیابان تقسیم داده و در آغاز آن فهرستی هم قرار داده - و حقیر نیز فهرستی دیگر با شماره صفحات بر آن ترتیب دادم که مراجعه به آن سهلتر باشد، باشد که این خدمت در نظر ارباب دانش پسندیده آید و نام این گمنام در محضر اصحاب فضل و کمال بر زبان رود. بمنه و جوده.

ح. باستانی راد